

3. AZ 1879. ÉVI TÖRVÉNY ALAPJÁN TÖRTÉNŐ GAZDÁLKODÁS

Az 1879. évi XXXI. tc., a korszerű, az erdészeti tudomány addigi eredményeit zömében tartalmazó erdőtörvény a *tartamos, hosszú távú erdőgazdálkodás* megteremtését tűzte ki célul. Ennek érdekében gondoskodott az *országos erdőfelügyeleti rendszer* létrehozásáról és az erdészeti igazgatásnak az államigazgatás rendszerébe történő beépítéséről.

Szakmai szempontból nagyon fontos rendelkezése volt, hogy a fakitermelés után *az erdőt* legkésőbb a hatodik év végén *fel kellett újítani*. Ez alól csak az ún. nem feltétlen erdőtalajú erdők voltak a kivételek (ezek más, általában mezőgazdasági művelésre is alkalmas területen álltak), ahol a felújítási kötelezettségtől eltekintettek. Ugyancsak fontos, minden erdőbirtokosra vonatkozóan fogalmazták meg a véderdők kategóriáját. Ide az utak, vasutak, folyók töltéseit és egyéb műszaki létesítményeket, továbbá az üdülőhelyeket és a mezőgazdasági, erdőgazdasági területeket védő erdőket sorolták. A véderdőkben megtiltották az irtást (a fa tuskóval történő kitermelését) és a tarvágást (valamennyi fa egyszerre történő kivágását), azaz ezeket az erdőket örök időkre fenntartandóknak ítélték. Ezáltal nemcsak az említett létesítményeket, hanem az adott terület élővilágát (flóráját és faunáját) is megőrizték.

A véderdőkre, továbbá az előbb említett birtokkategóriák közül a magánerdők kivételével minden erdőre *üzemtervet* kellett készíteni. Az üzemterv tartalmazta az illető erdő jellemzőinek leírását és az erdőben az elkövetkező években végezhető munkák tervét. Az üzemterveket az erdészek állították össze, s a vármegyei erdészeti albizottság, majd a Földművelésügyi Minisztérium hagyta jóvá. Mind az üzemterv adatainak valóságát, mind pedig előírásainak betartását az erdőfelügyelő ellenőrizte. Ezzel az ország erdeinek zöme – a nem védendő kategóriájú magánerdők kivételével – fokozott állami felügyelet alá került. A törvényi

keret azonban önmagában kevésnek bizonyult az évszázadok alatt kialakult gazdálkodási gyakorlat megváltoztatására. Főleg pedig egy olyan időben, amikor a fa iránti igény nőtt, s az erdőbirtokosok egyre jobban rá voltak utalva az erdőben rejlő haszon kiaknázására. Ezt azonban a továbbiakban csak az erdőtörvény betartásával teheték, amely törvény természetesen összhangban volt a szabadelvű állam politikai berendezkedésével, amikor 1. §-ában kimondta: „Az erdők használatát és kezelését, mások jogainak éppen tartása mellett, csak a jelen törvényben meghatározott intézkedések korlátozzák.”

3.1. Az erdők elhelyezkedése, birtokviszonyok

A *kincstár*nak elsősorban Máramarosban, a bányavárosokkal kötött egyezségek után **Nagybánya** környékén, a Gyalui-havasokban, az Erdélyi-érchegységben, a Görgény völgyében, továbbá Hunyad, Temes és Krassó-Szörény megyékben voltak birtokai. Itt az erdészeti adminisztráció fokozatosan elvált a bányászatitól, illetve mezőgazdaságitól, s a kiegyezés után a magyar minisztériumok alá rendelt erdészeti egységekben igyekeztek a korszerű, jövedelmező erdőgazdálkodást megteremteni. Így mind a műszaki újításokban, mind az erdészeti munkák szakszerűségében jó példát szolgáltatottak a többi erdőbirtokosnak.

A *városok* közül elsősorban az egykori bányavárosok (**Nagybánya, Felsőbánya** stb.) örökölték jó karban lévő erdőket, hiszen ezeket korábban a kincstár kezelte. A városi és a kincstári erdők szétválasztása több helyen ugyanis csak a XIX. század végén történt meg. Kiemeljük még az egykori szász városok erdőgazdálkodását, amelyek már a XVIII. században igyekeztek a korszerű erdészeti elveket gazdálkodásukban meghonosítani.

Az egykori szász településekre jellemző volt a *községi tulajdonú erdő*. Ezek használatát a többi, szintén községi tulajdonú földekkel együtt szabályozták. A szász községek gyarapodásának egyik forrását éppen az erdők jelentették.

A szászokkal ellentétben a *székelyek* erdei nem községi, hanem általában közbirtokossági tulajdonban voltak. Igaz, a közbirtokosság legtöbbször az adott község lakosainak zömét magában foglalta, de a közbirtokossági vagyont fel lehetett osztani, például arányosítani. Ez számtalan visszaélésre adott alkalmat és sok erdészeti problémát is eredményezett. (Gondoljunk csak az erdők tulajdonjogának állandó „mozgására”, az erdők határvonalainak természetben történő kitűzésére stb.) A székely közösségeknek az egy falu határában lévő közbirtokossági erdején kívül az egykori székely határőrségből, illetve székely közösségből következően közös, a székely falvak többségét érintő birtoka is volt. Ezt eleinte együtt, a szék, majd a vármegye által választott tisztségviselőkkel kezelték, később pedig állami kezelésbe adták.

A volt *román határőrvidéki* közösségek erdejét a felosztás után részben a községek közös tulajdonába juttatták, részben pedig (határőrvidéki) közös tulajdonban maradtak. Az egykori naszói határőrök közös erdeiben állami erdőgazdálkodást valósítottak meg. Itt a közösség érdekeit – legfőképpen a gazdálkodás eredményeként jelentkező pénzbevételek felhasználását – egy választott bizottság képviselte. A volt szerb-bánsági határőrök közös erdeiben szintén állami erdőgazdálkodást építettek ki, míg az egykori román-bánsági határőrök önálló erdőgazdálkodást folytattak. Erre a birtokosra csak az állami erdőfelügyelet terjedt ki.

A Bánságban az abszolutizmus éveitől kezdve francia és osztrák tőkések kiterjedt erdőket vettek meg, s azokat az ugyancsak itt létesített bánya-, kohó- és vasútüzemekben hasznosították. Ezen *részvénytársulatok* erdőgazdálkodásának színvonala gyakran vetekedett az államival. A nyereséges ipari üzemekből ugyanis telt az erdőgazdálkodás fejlesztésére.

Az *egyházak* különösen Bihar megyében rendelkeztek nagy erdőterületekkel, amelyeket még királyi adományként kaptak. A jobbágyfelszabadítás után egyes (kisebb) erdők szintén egyházi tulajdonba jutottak. Ezeket általában a községi, illetve a volt úrbéres erdejével közösen kezelték.

A jobbágyszabadítással a *volt úrbérese* a korábbi faizási és legeltetési joguk megváltása fejében erdőt (és legelőt) kaptak. A volt földesúri és volt jobbági erdők elkülönítése azonban nem ment máról holnapra. A gyakran évtizedekig elhúzódó folyamat idején mind a földesurak („hiszen úgyszólván a parasztké lesz”), mind a volt jobbágycsoportok („addig vágjuk, amíg van rá jogosultságunk”) kiterjedten pusztították az erdőket. Mégis a volt jobbágycsoportok („úrbérese”) kezében jelentős mennyiségű közös tulajdonú erdőbirtok összpontosult. Igaz, további gondot okozott, hogy a volt jobbágycsoportok nagyon sok helyen a legeltetés megváltásaként is erdőt kaptak („legelőilletőségű erdő”), amit aztán felosztottak és kiirtottak.

A *magánerdők* kategóriájába tartoztak a volt földesúri erdők, amelyek számottevő arányban szerepeltek például Szilágy, Szolnok-Doboka, Kolozs és Hunyad megyékben. A volt földesurakon kívül magánerdővel rendelkeztek a közbirtokosságból kiváló székely gazdák, a városi polgárok, akik például a városi erdők egy részének felosztásakor jutottak erdőhöz, és természetesen mindazok, akik a tőkés fejlődés előrehaladásával magánosoktól kisebb-nagyobb erdőterületet vásároltak. Ezek száma gyarapodott, így általánosságban elmondható, hogy a dualizmus idején a magánerdők aránya Erdély-szerte nőtt.

A korszak *birtokviszonyaival* foglalkozók nemcsak a tulajdonosváltozásokkal, hanem egyéb, gyakran fajinemzetiségi szempontokkal is igyekeztek állításukat, gyakran tendenciózus vizsgálódásukat alátámasztani. Például megállapították: a Királyhágón túl viszonylag kevesebb a zsidó birtok – „a föld tektonikai kialakulását tekintve azt látjuk, hogy a zsidó nem szereti a kopár, hegyes vidéket.”³⁵ A világháború harmadik évében, 1917-ben mindenesetre a „hadigazdagok” birtokvásárlását, különösen pedig a „határvidékeken” való térnyerését a birtokforgalom állami ellenőrzésével, sőt az államon keresztül való lebonyolításával akadályozták – feladva a korábbi szabadelvű elvek mindegyikét.

A *birtok-*, benne az erdőkkel összefüggő *politikát* a kortársak a következő alapállásból bírálták.³⁶

A jobbágyokat (akik Erdélyben kétségtelenül a legnagyobb számban a *románok* közül kerültek ki) felszabadító törvények és végrehajtási rendeletek igyekeztek a közföldek (legelők és erdők) felosztását csökkenteni. Ezzel ugyan a volt úrbéresek közötti belső differenciálódást, vagyoni eltérések kialakulását nem tudták, nem akarták megakadályozni, de a közös birtok fennmaradását (tudjuk, hogy bizonyos területi korlátig) biztosították. Így nemcsak a közösséget, hanem annak gazdasági hátterét is megtartották. Ugyanezt tették a volt határőrökkel is. Sőt ott – szintén állami segítséggel, miként a korábban említett jobbágyfelszabadítás is állami (anyagi) kötelezettségvállalással ment végbe – a vagyon működtetését is vállalták. Szintén biztosítva volt a szászok által bírt közös javak fennmaradása, mivel a községi javakat (és az erdőkre ez volt a jellemző) nem lehetett egyének között felosztani, netán idegeneknek eladni.

Ezzel szemben a *székelyek* esetében, tudomásul véve a sajátos székely fejlődés eredményeként létrejövő közbirtokosságokat, az alkotmányos kormány szinte semmi gátat nem szabott sem a külső, új birtokosok megjelenésének, sem a vagyon egyének közötti felosztásának. A „szabadelvűnek” felfogható törvényi (birtokpolitikai?) hozzáállás azután nem a gazdasági fejlődésből, átalakulásból következő, óhatatlanul és elkerülhetetlenül végbemenő differenciálódáshoz vezetett, hanem külső, olykor határozottan erőszakos tényezők fellépéséhez. Az ország gazdasági fejlődésével, a vasútépítésekkel felértékelődött legnagyobb közvagyon, az erdő így külön is középpontba került. Az erdészeti módszerek, benne a közös erdőkre kimondott üzemptervi kötelezettség nemhogy akadályozta volna a közösségi tulajdon magántulajdonná válását, hanem egyenesen elősegítette. A magántulajdonú erdőkre ugyanis sokkal enyhébb előírások voltak érvényben. Következésképpen akinek sikerült erdő részét kiméretni, az „mindent vitt”, leginkább a szabadabb kitermelés, értékesítés jogát.

A birtokviszonyok, különösen a *románok* földvásárlása, terjeszkedése a századforduló közvetlen éveiben az országos politika figyelmét is felkeltette.³⁷ A birtokba kerülő

románság ugyan nem látta olyan fényesen a helyzetét, mint ahogyan a magyar „urak” mondták, de tény: „Erdős vidékeken – írja Bethlen István 1912-ben – /.../ a legtöbb privat birtok rettentő elhanyagolt állapota miatt és azon oknál fogva, hogy nálunk a legkevesebb birtokos ért az erdőkezeléshez, a rendszeres erdészeti kezelés pedig csak évek, esetleg generációk múlva hozza meg a hasznát – igen sok erdőbirtokos futva menekül erdőbirtokáról, hacsak némileg elfogadható árt kap érte, amit nagyobb fakereskedő cégek természet-szerűleg igen ügyesen tudnak kihasználni és ennél végeredményben [mivel a fakitermelés után legelőnek, netalán felparcellázva szántónak adják el] természetesen az oláhság látja a hasznát.”

Az erdőkkel kapcsolatos hivatalos birtokpolitikai elképzelések, legyenek azok akár kincstári „kikerekítések”, akár az állam elővásárlási jogának érvényesítése, komoly eredményt nem hoztak. A bánági *népességtelepítések* ugyan közvetlen erdészeti igazgatást, sőt valódi erdészeti érdekeket is érintettek, de – bár évtizedekig tartottak – nem egy folyamat részét, hanem mintegy (szerény) „termékét” jelentették.³⁸ Amikor a kortársak a kormányzat felelősségét emlegették, s a magyarság térvészését mutatták ki, nem jártak tévúton.³⁹

Az erdőgazdaság ebben a folyamatban azért mégis kevésbé „bűnös” Hiszen mind a kincstár *házi kezelési rendszerének* – kezdődő – meghonosítása, mind a nagyobb fűrésztelepek „magyarosítási” törekvései némi eredményt mutattak. Igaz, a háború, illetve Trianon után megkapták: a nemzetiségi vidékeken fejlesztettek, végeztek beruházásokat, a „törzsökös magyarság” szállásterületeit pedig elhanyagolták. Ez így nem igaz, hiszen például a Székelyföldön is létesültek faipari üzemek. Az idegen tőke azonban máshonnan hozott munkásokat. Miért? A házzal, telekkel, legelővel, netalán erdőrésszel rendelkező helyiek nem mentek gyárba dolgozni. Ez érthető, hiszen például a román birtokközösségek területére is ez volt a jellemző. A hozzáállás csak a két világháború közötti időszakban változott meg, amikor a székely közbirtokossági erdők egyre kevésbé adtak lehetőséget a megélhetésre. Ekkor írta le Venczel József: „a székely élettér

elég telensége, és a mai körülmények között a székely élet kilátástalan.”⁴⁰ S továbbra is fenntartotta: a székelységet a Kárpát-medence közepe felé, nyugati irányba kell telepíteni, a Kis-Küküllő, a Maros és a Mezőség déli részére. Tudjuk, Észak-Erdély visszakerülésekor voltak erre próbálkozások – csekély eredménnyel.⁴¹

3.2. Erdőrendezés

Az *erdőrendezés* kérdésében mind a kortársak, mind a későbbi értékelések megoszlanak. Kétségtelen, hogy a klasszikus erdészeti tudomány szerint az erdei munkák tér- és időbeli rendjének meghatározása erdőrendezési feladat. Ugyanakkor Magyarországon, ahol a birtoknyilvántartások ugyan az első kataszteri felmérésekkel az 1850-es években elindultak, de naprakészekké a dualizmusban sem váltak, az erdészek szűkebb szakmájukon túlmutató feladatokra vállalkoztak. Jellemző példája lehet ennek az a máramarosi adat, amely szerint ott 7000 km-en végeztek erdőhatár-megállapítást, -kitűzést, ami a Monarchia államhatára hosszával egyenlő.⁴² (Magyarország államhatára 4166 km-t tett ki.)⁴³ Ráadásul a birtokelkülönítésekkel, -változásokkal akár minden évben lehetett újabb felméréseket, -kitűzéseket végezni. S akkor még a határvonalak természetben történő elkülönítéséről (határnyiladékok kivágása, árkolások, határcölöp-elhelyezések stb.) nem is szóltunk. A megoldást csak a távoli jövőben, az általános mérnöki és térképészeti munkák előrehaladásával lehetett elképzelni. Csoda, hogy itt is az erdészet „előreszaladását” rosszalották?

A szűkebben vett *tervezési munkák* során a kisebb erdőbirtokokra is előírt, tulajdonképpen mechanikusan alkalmazott „szabályos állapot”, azaz a vágásfordulónak megfelelően be(fel-)osztott erdők (vágássorozatok) célba vétele okozott nehézséget. Ez nemcsak a laikusok (az erdőtulajdonosok) értetlenségével találkozott, hanem gyakran a szakmai indokok is nehezen álltak meg. Igaz, az egyszerű térszakozás rendszerét senki nem kérdőjelezte meg, de a mindenáron elérendő „szabályos állapot”-tól gyakrabban el

lehetett volna tekinteni. Mint ahogyan a kisebb erdőbirtokok *hozamszabályozási* szempontjaitól is. Bár a rossz példák, nevezetesen a rosszul kezelt, netalán szabálytalanul, erdőrendészeti áthágással (is) károsított erdők óvatosságra intettek. Így megoldásnak egyedül az üzemtervtől eltérő, *rendkívüli fahasználatok* maradtak, amivel a tulajdonosok széles körben éltek. Hadd utaljunk azonban arra, hogy a különböző birtokváltozások itt is figyelmeztetőleg hathattak. Például az arányosításokat hozamszabályozási oldalról egyértelműen erdőterület-csökkenésként értékelhették, aminek következményeitől igyekeztek a megmaradó erdőket megóvni. Magyarán, kevesebb rendkívüli fahasználat engedélyezését javasolta például a **gyergyószentmiklósi** (Csík m.) erdőrendezés 1898-ban, hiszen – írták – az arányrészül kapott erdőket sok helyen úgylévé alakítják át.⁴⁴

Az *erdőtervezők* „basáskodása” az erdészeket is gyakran kínos helyzetbe hozta.⁴⁵ Az „ideál” és a „reál” közötti feszültség ugyanis az üzemtervezőket mintegy „isteni kinyilatkoztatás” birtokosainak tette meg, holott az erdőkezelés, benne az erdőtulajdonos igényeinek lehetőség szerinti kielégítése (a „reál”) volt, lehetett a legfőbb cél. Így az üzemtervezés csak eszköz a kezelő erdész számára – mint ahogyan az üzemtervező kollégák is együttműködő partnerek. Hogy nem mindig és mindenhol volt így, az a korszak egyik feszültségforrásává vál(hat)ot.

A *feltétlen és nem feltétlen erdőtalaj* fogalma a századforduló éveiben túlhaladottnak tűnt. A továbblépésre vonatkozó elképzelések között szerepelt, hogy – egy általános revíziót követően – a nem feltétlen erdőtalajról az erdészeti igazgatásnak egyszerűen le kellene mondanía. A tulajdonosok hadd csináljanak azt, ami akarnak – vélték –, hiszen az ország érdekei (az adóbevétel miatt is) elsősorban a belterjesebb művelést jelentő mezőgazdasági termelés kiterjesztését kívánják meg.

A feltétlen erdőtalajjal kapcsolatban viszont csaknem minden elemző visszajutott a *tulajdoni kérdésekhez*. A modern jogállammal, az alkotmányos berendezkedéssel egyenesen összeegyeztethetlenné tartották, hogy az erdőtvény

különböző birtokcímekre eltérő rendelkezéseket tartalmaz. Ez – vélték – a rendiség viszonyai között, a dualizmus első évtizedeiben még továbbélő feudális kötöttségek idején elfogadható volt, de egy modern jogállamban csak (feltétlen erdőtalajon álló) erdő van és erdőbirtokos. S mindenkinek ugyanazon előírásoknak kell megfelelnie. Igaz, a birtoknagyság alapján történő megkülönböztetést (éppen az ésszerűsítés miatt) a legszélsőségesebb nézetet vallók is megengedték.

Az említett elképzeléseket hangoztatók 1918 őszén – ROCHLITZ Dezső révén – az egyenlő bánásmódot hivatalos *erdészetpolitikai programmá* emelték.⁴⁶ A korszak meghatározó erdészpolitikusa, KAÁN Károly 1920-ban ennél is továbbment. „Le kell – írta – már egyszer számolnunk azzal, hogy az «egyéni jogok», «gazdasági szabadság» és egyéb, mindenesetre szép jelszavakat a közgazdaság minden ágazatához tartozó kérdések elbírálásánál egyformán érvényesítenünk s [ezáltal] egyes közgazdasági ágak boldogulását a közvégtelen kárára aláásnunk nem lehet és nem szabad!”⁴⁷

Mindennek a kimondásához, illetve a törvény, az erdőtörvény előtti egyenlőség megvalósításához Trianon kellett. Csak az 1935-ös (magyarországi) erdőtörvényben törölték el a feltétlen és nem feltétlen erdőtalaj megkülönböztetését (a véderdők maradtak), illetve írtak elő a magánerdőkre is (2000 kh – 1150 ha felett) üzemtervezési kötelezettséget. A KAÁN Károly által emlegetett közérdek elsődlegessége pedig majd csak 1945 után vált hivatalos erdészetpolitikai célkitűzéssé.

3.3. Faértékesítés

A XIX. század első feléig jellemző alkalmankénti faeladás a polgári viszonyok megeremtését követően alapvetően megváltozott: az erdőből mint adótárgyból jövedelmet kellett termelni. Ennek ellenére addig, amíg a vasutak ki nem épültek, illetve a gazdasági fellendüléssel összefüggő nagy építkezések nem indultak meg, a faeladások továbbra is esetlegesek maradtak. Így megfelelő módjai is csak

alakultak, amiben jellemző az volt, hogy az erdőbe beengedett kereskedő a kivitt (részben akár már feldolgozott) anyag után fizetett. Az 1879. évi erdőtörvénnyel meghatározott, az erdők jelentős részét szigorúbb, okszerű gazdálkodási követelmény a fakitermelési, így az értékesítési lehetőségekben is jelentős változást hozott. A nagy területeket érintő, a kívánt fatermék értékében történő „átválogatás” helyébe egyre inkább a rendezett, kijelölt vágásterületeken végrehajtható *tarvágás* lépett. Az azonban, hogy a vágást ki hajtotta végre és azt hogyan hasznosította, az erdőtörvény nem szabályozta, szabályozhatta.

Mivel a fakitermelés jelentős tőkét igényelt, mind a magán-, mind a közösségi (beleértve az államiakat is) erdőkben a kijelölt vágásterületek faanyagát lábön, s lehetőleg nagyobb területeken adták el. Ezt erősítette az erdőtörvény 17.§-alá tartozó közösségekre bevezetett állami erdőkezelés rendszere.

Az állami erdőkezeléssel megszabott *árverés útján történő faértékesítés* az erdőtulajdonos érdekeit szolgálta. A korábbi, ilyen-olyan módon (többnyire a birtokosság vezetőivel való megegyezés útján) lezajlott feladások helyébe rendezett viszonyokat hozott. Igaz, ehhez az államerdészeti feladatait szaporították, mivel az állami erdőkezelés alá vont területeken ők jártak el. A becsléstől kezdődően az árverés meghirdetésén keresztül egészen a licitálás lebonyolításáig (annak jegyzőkönyvezéséig) mindent az erdőtisztek végeztek. És nem lehet azt mondani, hogy akár a nagyobb árbevételért, akár az említett értékesítési folyamat „levezényléséért” az erdőbirtokos közösségek különösebben hálásak lettek volna. Még olyan vádak is elhangzottak, amelyek szerint az erdészek „szabadították rá” – éppen a kötelezően előírt árveréses faértékesítés révén – a falura a „zsidókat.”⁴⁸ S itt nem nép/felekezet miatti rosszállás volt a szándék, hanem az a „kalmárszelleme”, amely a hagyományos falusi közösségekben megütközést keltett. Azért jegyezzük meg: a korábbi, rendszerint „mutyizással” eladott fakészleteket sem mindig helyiek, főleg pedig nem a falu érdekeit védő, azt figyelembe vevő „fások” szerezték meg.

A házi kezelés melletti faértékesítés a vizsgált korszak egyik legellentmondásosabb kérdése volt. Azt láttuk, hogy az erdészeti szakmai követelményeknek, főleg az erdőfelújításnak legjobban ez az eljárás felelt meg. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a Máramarosban meghonosodott, a tutajbekötőhelyekig terjedő, kisvállalkozókkal végeztetett módszer nem faipari termékeket, hanem szálfákat eredményezett. Ezek azonban a továbbfeldolgozásra már alkalmas állapotban voltak, sőt értékesítésük ott, a vízpartokon megtörténhetett. S a célt, hogy tudniillik a fakereskedőket ne engedjék be az erdőbe, elérték.

A fenti módszer azonban nem mindenhol volt alkalmazható, de az eljárás nagyon sok helyen nem is volt célszerű. A feldolgozottsági fok növelésével az erdőtulajdonosok értékesebb, akár faipari választékokat kínálhattak eladásra. Igen ám, de a megfelelő munkaerő biztosítása, a gépek beszerzése komoly tőkebefektetést igényelt, amit a piac nem mindig honorált. S ez tulajdonképpen a házikezeléses módszer „csapdáját” jelentette. Még az államerdészet, a kincstár viszonylag nagy tőkével rendelkező erdészeti egységei is nehezen engedhették meg, hogy a pénzük évekig kész- vagy félkésztermékekben fekdjék. Arról nem is beszélve, hogy a nagyobb fakereskedők-faiparosok az ilyen, csaknem „előregyártott” cikket gyakran nem, vagy alig vették meg. A kereslet majd a háború okozta nehézségek, főleg a munkáshiány következtében nőtt meg. Igaz, akkor már az állam sem rendelkezett elegendő munkással, s a fakereskedők szerint maga a kincstár is oka volt például a tűzifahiánynak.

Ha a házikezeléses rendszer olyan nagy fatermelő esetében, mint az állam, ellentmondásos volt, akkor elképzelhető, hogy a kisebb-nagyobb birtokosok erdeiben még több nehézség merült fel. Látni kell ugyanis, hogy a nagyobb anyagi és szellemi befektetés csak ott vált be és érte meg, ahol a fának, fatermékeknek biztos és lehetőleg állandó piaca volt. Következésképpen az ipari üzemek, városok, netalán állandó belföldi és külföldi kapcsolatokkal rendelkező vállalkozások esetében. Ebből levezethető a végső következtetés: a házi

kezelés nem egyedüli és megbízható módja volt annak, hogy az erdőtulajdonosok (-használók) a fából származó jövedelmüket növeljék. Tehát az ettől eltérő megoldásoknak is volt, lehetett létjogosultságuk.

A *fakartellok* az iparhoz, illetve a bányászathoz viszonyítva későn, csak az 1910-es évek elején jöttek Magyarországon létre. A szerveződés ráadásul éppen az általunk most vizsgált erdélyi részen ért el eredményt. A kartell (a fenyő után a bükkfakitermelők, -értékesítők is szövetkeztek) az egyik oldalon, a „kimenetin” tudta szabályozni az árakat, míg az erdőtulajdonosokkal kötött vásárokra, a „bemenetire” általában kevés befolyással volt. Hogy ennek a lényegesen eltérő, faállományi, termőhelyi, közlekedési és egyéb viszonyok voltak-e az okai, vagy a háború kitöréséig már kevés idő állt rendelkezésükre, most már nem tudhatjuk meg. Egy biztos: a kartell által létesített értékesítési iroda a kisebb, „független” kereskedőket nehéz helyzetbe hozta, bár a kartell árfelhajtó tevékenysége őket is nagyobb bevételhez juttatta. Ugyanakkor viszont a fakereskedők eme szövetkezése külföldön csak rész sikereket ért el, míg a fatermékek „szabványosításáról” megfogalmazott elképzeléseikből semmi sem lett. A kartell léte azonban önmagában is bizonyította, hogy Magyarországon a faiparban is létrejött a kereskedők, feldolgozók olyan szervezete, amely egységesen léphet fel nemcsak az értékesítési, hanem idővel akár a beszerzési piacon is – a saját, mindennél nagyobb profitra törekvő érdekeiért. S itt nem szabad elfeledkeznünk a kereskedelmi és banki tőke összefonódásáról. Különösen pedig a kortársi vélekedésről: „a világ egyetlen országában sincsen olyan aránytalan bankhatalom, mint nálunk.”⁴⁹

Magyarország (Horvát-Szlavónországgal együtt) a Monarchia *fakivitelében* sem területi-, sem erdőmennyiségi arányának megfelelően vett részt. Ezt a Monarchia legfőbb piacának számító Németországtól való viszonylagos nagy távolsága nem magyarázhatja, mert például Galícia egyes részei, főleg pedig Bukovina földrajzilag még távolabb volt. Igaz, Bismarck „oda nyilatkozott”, hogy leginkább magyar erdőbirtokos szeretne lenni,⁵⁰ de vizsgálódásaink során láttuk:

Németország fabeszerzési politikája meglehetősen ellentmondásos, sőt velünk szemben ellenséges volt. Következésképpen mind a Monarchián belüli kiviteli arányunkat, mind a „Németországon kívüli világ” magyar fával, fatermékekkel történő ellátását fakereskedőink fontos célnak tartották.

Az erdélyi fa számára kézenfekvőnek a romániai kivitel tűnt. Ott azonban a vámháború idején saját fűrészipar fejlődött ki, amit a „háború” utáni években is megfelelően igyekeztek védeni. A fekete-tengeri kikötők felé menő forgalmat pedig jól megsápolták. A levantei irányba eső balkáni országok csak valameddig voltak a mi fánkra ráutalva. Azután Bulgáriában és Szerbiában is faipari cégek (sokszor éppen a Monarchiából) telepedtek meg, így az importot fokozatosan kiváltották. A XX. században pedig előbb a boszniai annexió, majd a Balkán-háborúk a kereskedelmi kapcsolatoknak politikai gátat is szabtak.

Magyarországnak a Monarchián belül nem volt módja a *faimportot* korlátozni. Igaz, különféle szállítási ügyeskedésekkel, vasúttarifá-politikával lehetett a fa bejöveteletét fékezni, de a vámunióból következően ezek hosszabb távon eredményre nem vezethettek. Tehát maradt az a helyzet, hogy a feldolgozatlan fa bármikor Galiciából vagy Bukovinából a magyar fűrészüzemekbe, fogyasztókhoz kerülhetett, míg nagyobb feldolgozottságú anyagot főleg Ausztriából vártunk.

A századforduló éveiben egyre többször vetődött fel a Monarchiába szabadon áramló fa (és fatermék!) vámmal történő sújtása. A vámot ellenzők legfőbb érve az volt, hogy egy olyan gazdasági (és politikai!) egység, mint amilyen Ausztria-Magyarország, nettó faexportáló. Következésképpen az importált fa csak az export árualapját növelheti. Tehát nincs szükség vámra. Az ellentábor viszont azzal győzködte a döntéshozókat, hogy részben a Balkánról (főleg Romániából), részben a fejlettebb faiparral rendelkező országokból „büntetlenül” bejövő fa az itteni ipar lehetőségeit csökkenti, netalán az értékesítési árat lenyomja. Ez utóbbi tábor kisebb volt, hiszen például az erdélyi fűrészipari kapacitással

rendelkezők is a romániai fa vámmentes behozatalában voltak érdekeltek.

Az export-import kérdésének volt még egy harmadik oldala. Nevezetesen a magasabb feldolgozottsági fokú *fatermékek arányának növelése*. A magyar kormány ipartámogató törekvései ellenére sem sikerült azonban számottevő kapacitást kiépíteni. Talán nem is azért, mert a magyar munkásokat nem tartották „finomabb” faipari műveletekre betaníthatóknak, hanem mert a Lajtán túl működő gyárak (is) éppen elég nyereséget biztosítottak – ha már Magyarországon olcsón hozzájutottak a fához, illetve félkésztermékekhez. Mindenesetre nem véletlen, hogy az osztrák erdészettörténeti irodalomban az 1899-1914 közötti időszakot a „liberalizált fakereskedelem” éveinek nevezik.⁵¹ Valóban, a szabadelvű (-verseny) fakereskedelem alapvetően meghatározta az egész fagazdaság helyzetét.

3. 4. Fakitermelés, szállítás

Az erdőgazdálkodás szempontjából alapvető az erdőhasználat, ezen belül is a *fakitermelés* végrehajtása. A középkor, újkor embere a fejszét, majd a fűrészelt akkor „akasztotta” a fába, amikor az a felhasználás szempontjából a legjobb állapotban volt. Így a XIX. századra már kialakult egy bizonyos fakitermelési rendszer. Az 1879. évi erdőtörvény ezt továbbfejlesztette. Az üzemtervek életbe léptetése után csak ott és csak annyi fát lehetett kitermelni, amennyit a terv engedélyezett. A vágásterületeket a kezelő állami erdőtiszt a helyszínen kitűzte, a birtokosság pedig gondoskodott a fakitermelés ütemezéséről, illetve a közös erdőbirtokból történő részesedés rendjéről és mértékéről. A lakosság saját szükségletre általában a mezőgazdasági munkák szünetelése idején, leginkább télen vágott fát.

A nagyobb, kiterjedtebb vágásterületek (elsősorban a fenyőerdőkben voltak ilyenek) kitermelésében Erdély-szerte a legelőször Máramarosban meghonosodott gyakorlat terjedt el. Eszerint a fadöntést május-júniusban végezték, amikor a törzset le is kérgezték. A csúcshajtásokat viszont nem vágták

le, mert a fennmaradó tű párologtatása segítette a törzs kiszáradását. Augusztus-szeptemberben aztán ezeket is levágták és a fát csúsztatóutakhoz, -vályúkhöz közelítették. Ehhez kézi rönkfordítókat, emelőket használtak. A vályúkon⁵² a fát összel, az első fagyok beköszöntésekor eregették le azokra a helyekre, ahonnan télen ökrökkel a tutajozható partokig vonszolták. Télen, általában januárban kezdődött a vonszolás, tavasszal pedig a tutajba kötés.

Az eddigi *szállítási módokat* megerősítve hadd utaljunk rá, hogy akár a feldolgozatlan, akár a feldolgozott fát kézi erővel a legelső időktől kezdve egészen napjainkig közelítették, szállították. A nehezebb, esetleg terjedelmesebb részt (például a faszenet) lovakra málházva lehetett legkönnyebben vinni, amihez – miként az előzőhöz sem – általában még utat, csapást sem alakítottak ki. A törzs végét megemelve ugyanúgy lehetett akár kézzel, akár állati erővel vonszolni. Ez különösen akkor volt hatásos, ha a legegyszerűbb „gép”, a lejtő is segítette a munkát. Ez utóbbihoz találták ki a kéziszánt, a magyarok által oláh vagy román száнкónak nevezett, a sarangolt választék közelítésére alkalmas szerkezetet.

A földből, fából épített mesterséges eregetők általánosan elterjedtek egész Erdélyben. A fém csúsztatókat – amelyekkel az újulatot jobban lehetett kímélni – ismereteink szerint csak a II. bécsi döntést követően használták itt-ott Észak-Erdélyben (Király-féle csúszda). A vizes csúszdák viszont – többnyire faépítményeken – általánosak voltak. A legnagyobb ilyen mérnöki teljesítménynek kétségtelenül a Kis-Békás-szoros építményét kell tekintenünk.

A vízzel, vizen történőállítás Erdély-szerte általánosnak mondható. Ezek mind befelé, az ország belseje felé, mind a Kárpátok külső oldalára irányulhattak. Itt az Aranyos-Besztercét érdemes megemlíteni. Az egész általunk vizsgált időszak tutajozási kérdései pedig évtizedekig meghatározták a kitermelhető erdőket, a meglévő erdők hasznosíthatóságát.⁵³

A drótköteles eregetők, siklók, na és természetesen az erdei vasutak már az új, a XX. század világát jelentették – ha ellentmondásokkal is. Az időjárástól független, illetve alig

függő pályák kiépítése Magyarországon belül kétségtelenül a szűkebben vett Erdélyben haladt a legnehezebben, leglassabban. Az előbbi a terepviszonyokból, míg utóbbi a gazdaságpolitikából következett. Ezért nemcsak a Székelyföld, hanem **Kolozsvár** is joggal kérhetett új vasútépítési koncepciót.⁵⁴

Mivel a rendelkezésre álló erdők kitermelése jórészt a faanyag elszállíthatóságától függött, az erdélyi fa ára csak fokozatosan emelkedett. Ezt az erdőtulajdonosok lassított módon érzékelhették, de az 1910-es évekre végre bekövetkezett, amit aztán a MÁV is igyekezett lefölözni, a szállításban rejlő lehetőségeket megragadni.⁵⁵ A háború kitörését követően pedig mindent, így a stratégiai árunak számító fa fuvarozását is, alá kellett rendelni a honvédelem érdekének.

3.5. Fafelhasználás, fafeldolgozás

A modern fakereskedelem hazai megteremtődése a *fenyő*höz, a luc- és jegenyefenyőhöz kapcsolódik. A dualizmus kor építkezései, főleg az épületek fedélszerkezete kimondottan lágyfát igényelt, mint ahogyan ezeknek az élet más területein is számtalan felhasználási helye adódott. A fenyőerdők értékesítése során a lucfenyőt általában hamarabb el lehetett adni, mint a jegenyét. Ennek ellenére a lehetőleg egykorú, egyméretű „kulturerdők” vágásra kerülése előtt a jegenyefenyő is jó piacot talált. Külön ki kell emelnünk a különleges célokra, hangszerfának vagy szitakávának alkalmas fák válogatva történő kitermelését. Ez a fennmaradó fákban jelentős károkat okozhatott.

A Magyarországon meghonosodott értékesítés a fenyőerdők tarvágásos kitermelését részesítette előnyben, miközben a kevésbé értékes anyagot helyenként állva hagyták, vagy ledöntve (összevisszaságban) a vágásterületen. Mindez az erdőfelújítást akadályozta. Ugyanakkor utalnunk kell arra, hogy a fenyő kelendősége meghatározta a fafajpolitikai célt: fenyőerdőket kell, akár mesterségesen is, létrehozni. Erdély földrajzi-termőhelyi viszonyai lehetővé tették mind a kiterjedt fenyőerdők fenntartását, felújítását, mind a lomberdők egy részének átalakítását.

A *tölgy* felhasználhatóságának legelőször a hagyományos területeit említsük meg: a házak, kapuk, hidak és mezőgazdasági épületek építésében, kialakításában játszott szerepe. Na meg a különféle pallók, borsajtok, netalán kopjafák faanyagának a fafaja volt. Alapvető változás akkor következett be, amikor előbb a hordódonga-termelés, majd a talpfa-előállítás iparszerű méretekben történt. Az előbbi az erdélyi erdőket csak részben, míg az utóbbi teljes mértékben érintette. Következésképpen nemcsak a tölgyerdők értékelődtek fel, hanem a fával „bánni tudó” munkások is. Egy-egy vállalkozó hozta a favágókat, akik aztán rendszerint az erdőn, a vágásterületen „idomították” a tölgyfát. Az üzemszerű, telepen történő feldolgozás – ami rendszerint fűrészeléshez kötődött – majd csak a századforduló éveiben vált általánossá, és ekkor már egyre jobban törődtek a kihatással, azaz a fával való takarékoskodással, ésszerű hasznosítással is.

Erdély tölgyerdeinek felértékelődése nemcsak fogyasztás arányában, hanem a vasút biztosította szállítási lehetőségek megteremtésével is összefüggött. A tölgyfa olyan értékessé vált, hogy feldolgozatlanul, rönkként is érdemes volt akár a fővárosba, akár külföldre szállítani. Ezért a tölgyerdők értékesítésében következett be legelőször az, amiről az erdészek külföldről, illetve Szlavónországból hallottak, olvastak: a szálanként, esetleg (fa)csoportonkénti árverés.

A *bükk* ipari célú hasznosítása a hamuzsír főzéssel és a faszenítéssel kezdődött. A faragott-fűrészelt áruként történő felhasználását fülledékenysége gátolta. Következésképpen a bükkövi erdei a fejszének a legtovább ellenálltak.

A vasúti talpfák telítésének megoldása óriási távlatokat nyitott, de a hajlítottbútor- és furnérgyártás, továbbá a parkettakészítés szintén a bükk felértékelődéséhez vezetett. Ezekhez azonban nagy, a fenyő- vagy tölgyfeldolgozás meghaladó mértékű beruházásokra volt szükség, amit kevesen vállaltak. (Az ipar- és kereskedelmi kamarák úgy látták, hogy a keményfával foglalkozók amíg tölgyet találnak, addig a bükkal nem foglalkoznak.)

A házi faipar által felhasznált bükkmennyiség erdélyi viszonylatban elenyésző volt, mint ahogyan azok a próbálkozások is, amelyek az úttestburkolati fakockák előállításához, netalán a vegyi (szárzlepárlásos) feldolgozáshoz kötődtek. S itt kell megemlítenünk a hordógyártást, vagy a – szintén zsákutcának bizonyuló – cipőtalpkéreg-előállítást. Következésképpen a fafaj-politikában továbbra is érvényesült, hogy a bükkerdőket lehetőleg fenyevesekké kell átalakítani.

Az egyéb fafajok közül az *akácot* a szőlőtermesztők kezdték „felfedezni” A *dió* színfurnérnak és a fegyvergyártásnak volt keresett fafaja, de belőle az erdélyi mesterek is behozatalra szorultak. A *kőrist* szintén a fegyverkezés értékelte fel, míg a (*gyertyán* mellett) a hagyományos bográr-ipar alig jutott alapanyaghoz. Ennek nemcsak a fafaj elegyfajként való előfordulása, hanem a nagy vágásterek egyszerű, válogatás nélküli eladása is okozója lehetett. A különböző, ezen fafajt felhasználó mesterek beszerzési szövetkezetbe tömörülése nem, illetve alig hozott eredményt.

Az előbbi, kisüzemi előállítással szemben a *gyufagyártás* gyárakban folyt, ahol a gyufaszálka előbb melléktermék, majd akár főtermék is lehetett. A *nyárfa* beszerzése ugyanazt követte, mint az előbb említett keményfafajok esetében. Itt az import (Oroszországból) nagyon hamar felvetődött.

A fa vegyi feldolgozását jelentő *papírgyártás* elsősorban szintén puhafát, elsősorban *fenyőt* használt. Ebből az erdélyi készletek szinte kimeríthetetlennek tündek, mégis hazánk cellulóz- és papírbehozatalra szorult. A nagy, részben ma is ismert (például Schoeller vagy Neusiedler), papírgyárak ugyanis csak kevés üzemet telepítettek Erdélybe, illetve Magyarországra, aminek okait a kortársak is csak találgatták. Ugyanez mondható el a helyenként jelentős *tannin-előállításról*.

A dualizmus kori faipar legfontosabb ága a *fűrészipar* volt. Ebben az időszakban ment végbe az a technikai-technológiai váltás, amelynek során a vízi deszkametszők helyébe gőz-, illetve egyéb stabil motorokkal hajtott fűrészek léptek.⁵⁶ Utóbbiak „jöhetnek” a malomiparból, de egyre

jellemzőbbé a csak fűrészeléssel foglalkozó üzemek (gyárak) váltak. Létesítésükhöz mind több tőkére volt szükség. Így a vállalkozások nemcsak a fakeskedelemben, hanem a bankvilágban is különféle érdekeltségekkel rendelkeztek, ami – a kapitalizmus törvényszerűségei szerint – kölcsönös volt.

Ha áttekintjük az általunk vizsgált országrészben az 1880-as évek közepétől az 1910-es évek elejéig terjedő időszak fűrészéinek, gyárainak (többé-kevésbé pontos) jegyzékét, a fenti folyamatot jól láthatjuk. Ugyanakkor tükröződik belőle a megyék erdősülttségére, illetve az erdők fafajösszetételére vonatkozó, az erdőgazdálkodást bemutató kötetekben részletezett helyzete is. S harmadikként nem szabad elfeledkeznünk a szállítási lehetőségekről, amelyben szintén ebben az időszakban következett be óriási változás. Nevezetesen a korábban elsősorban vízi pályákra utalt anyagmozgatás átkerült a vasutakra. Ráadásul a vasutak lehetőséget adtak a fűrészáru olyan távolsági kereskedelmére, amire a megelőző évszázadokban nem is gondolhattak. Azaz az erdők faanyaga – többnyire fűrészárúként – kilépett a világpiaconra.

A fakitermelési lehetőségek és a szállíthatóság egyik oldalán, a másikon pedig a gőzgépek (kis túlzással) bárhová való telepíthetősége a *fűrésztelepek helyének megválasztását* jórészt a tőkével rendelkezők, a beruházást vállalók döntésévé tette (lásd a **fényképmelléleteket**). És itt már szociális kérdések merültek fel, amelyek aztán a XX. század első éveiben éleződtek ki. Kezdetben legalább az előmunkásokat messze vidékről, netalán külföldről kellett hozni, míg a helyi lakosság – tulajdonképpen nemzetiségétől függetlenül – általában idegenkedett a kötött munkaidőtől, sőt a -munkahelytől is. A fűrészüzemi betanított- és segédmunka azonban egyre több helyen vált ismertté. Következésképpen az adott vidék lakosságának többé-kevésbé állandó kereseti lehetőséget biztosított. Az egy-egy elmaradt terület közgazdaságával foglalkozók ezért további gyárak, fűrészüzemek helyi berendezését szorgalmazták, azaz a faipari félkésztermékek helyi előállítását. Ez a kívánság előbb Máramarosban, majd a Székelyföldön vetődött fel.⁵⁷ Mégis el kellett fogadni: a

fűrész„gyárak” csak részben települtek az erdőkhöz közel. A másik oldalon pedig Arad, Temes vidékét kell megemlítenünk, ahol kimondottan távolról érkező fát vágtak fel. Ezekben a helyeken a szakképzett, ráadásul – a környék jó mezőgazdasági és ipari lehetőségeiből fakadóan – drága munkaerő hamar elcsábult a „szocialista eszméknek.” Tehát a tőkés – következne a tőke természetéből is – általában sem egyik, sem másik elképzelést nem tették magukénak, hanem állandó „vándorlásban”, sőt átalakulásban voltak. Ismételjük meg: ez nem egyik vagy másik vidék, megye ellen irányult, hanem a tőkés gazdaság lehetőségeiből.

Végezetül megjegyezzük, hogy legállandóbb üzemek ott alakultak ki, ahol az erdők és a fűrészek közös tulajdonban, illetve -vállalkozásban voltak. Ez lehetett akár ipari- vagy közlekedési társaság, de lehetett a földbirtokos fűrészipari (társ)vállalkozása is.

Az országrész gazdasági felemelkedésében többen jelentős szerepet szántak a *házi faiparnak*. Ez azonban nem, illetve alig valósult meg. Amíg megmaradt a hagyományos, tulajdonképpen évszázadok alatt kialakult keretek között, különösebb nehézségek nem is jelentkeztek. Hiszen mind az anyagbeszerzés (például az Erdélyi-érchegységben), mind az értékesítés (akár piacokon, akár házalva) többé-kevésbé működőképes volt. Amikor nagyobb tömegben próbáltak meg árut előállítani, a nehézségek főleg a vállalkozókedvvel és az eladhatósággal összefüggésben mutatható ki. Így Erdély – mint ahogyan egész Magyarország sem – nem vált a háziipar hazájává.

3.6. Erdőművelés

A korai fa-, erdőültetési törekvésekbe a XVIII. század, különösen pedig a felvilágosodás fatakarékossági eszmerendszere hozott alapvető változást. Emlékeztethetünk itt például egy 1828-29-ben kelt javaslatra, amely szerint „szűk fás helyeken a földesurak, polgárok, jobbágyok felhívandók, hogy a zintermekben és a sánczok szélein fákat ültessenek.”⁵⁸ A mai fogalmaink szerinti erdőnkívüli fásításoknál azonban

sokkal fontosabbak az *erdőfelújítások*. Általános erdőfelújítási kötelezettséget az 1852. évi osztrák adótörvény mondott ki azzal, hogy az erdő művelési ágát nem engedte megváltoztatni. Közben a klasszikus, német erdészettudomány mind többet tudott (és hirdetett!) a mesterséges erdősítésekről. Tehát szakmailag minden készen állt ahhoz, hogy hazánkban az erdőművelés kifejlődhessék.

Az 1879. évi törvényen alapuló, üzemterv szerinti erdőgazdálkodás legfontosabb elemének éppen az *erdőművelés* műveletét tekinthetjük. A törvényben előírt erdőfelújítási kötelezettséget akár természetesen, akár mesterségesen lehetett teljesíteni. Az előbbi a magról és sarjról történő, míg az utóbbi az emberi kézzel vetett magról vagy ültetett csemetéről való felújítást jelenti. Mindegyik eljárásnak voltak azonban korlátai, amelyek a korábbi évtizedekben nem így, illetve nem ilyen élesen vetődtek fel.

A sikeres természetes felújulás érdekében az üzemtervi előírások általában 5-10 éves előtilalmast tartalmaztak, azaz a fák kitermelése előtt ennyi ideig az erdőben nem lehetett legeltetni. Ezzel a talaj megfelelő állapotba kerülését, illetve a mag földbe jutását kívánták elősegíteni. Igen ám, de Erdély jelentős részén a szarvasmarhatartás volt a legfontosabb megélhetési forrás. Az erdők egy részének ilyen céllal történő elzárása ellen nem csak a lakosok, de még a vármegyei előljáróságok is tiltakoztak. Az üzemtervi előírások ugyanis általában 20 éves utótilalmast is tartalmaztak, azaz az új erdőt általában addig nem lehetett legeltetni. Így egy-egy terület akár 30 évig is kiesett a legeltetésből, ami főleg a szűkhatárú, kevés legelővel rendelkező településeken okozott gondot. A kérdés megoldására több út kínálkozott, de általános, mindenhol alkalmazható módszert sem az erdészek, sem más szakemberek, gazdaságpolitikusok nem találtak.

Az erdészek által ajánlott megoldás egyike a tarvágás utáni *mesterséges felújítás* volt. Ekkor ugyanis előtilalmasra nem kerül sor, csak utótilalmasra, de a tarvágás után és a felújítás előtti 2-4 évben is lehetett legeltetni. A mesterséges felújítás azonban költséges módszer volt, bár az állam ezt – birtokosonként és időnként eltérő mértékben – ingyen-

csemetékkel is támogatta. A munkaerő biztosítása azonban a legtöbb tulajdonosnak gondot okozott. A tehetősebb erdőtulajdonosok mégis ezt a megoldást alkalmazták, mert így – a tarvágás értékesítése révén – könnyebben el tudták erdejük fáját adni, illetve módjuk volt *a fafajcserére*; a gyakran felgyújtott, kiszáritott („aszalt”) bükkállomány helyére csemeteültetéssel került lucfenyő.

A korábbi kötetekben már idézett idős BÉKY Albert írja: „ahogyan az ember megtelepülése erdőirtással kezdődik, éppen úgy végződik az ember kultúrája a fa ültetésével.”⁵⁹ Mindez az erdélyi részekre is érvényes. Mind a Mezőség, mind a Nagy Magyar Alföld keleti pereme többszöri *fásítási próbálkozás* színhelye volt. Átütő, a vidék arculatát jelentősen megváltoztató sikert azonban egyik alkalommal sem értek el. Ennek okai részletesen bemutatjuk, s most megismételjük: a fátlan, elsősorban mezőgazdasági termelésre használt területek átalakítása az egész ország területén számtalan kérdőjelet, főleg pedig anyagi nehézséget vetett fel. Majd csak a két világháború közötti időben, amikor a trianoni Magyarország létkérdésévé vált az alföldi faültetés,⁶⁰ mutatkoztak eredmények. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az egész Alföld befásításának 1923-ban megfogalmazott törvénye legelőször vidékünkön jelentkezett, mégpedig egyesületi kezdeményezésként. Szintén nem feledkezhetünk el a Maderspach Viktor által leírtakról: „A mennyire hasznosnak és szükségesnek tartom az erdő művelését és ápolását hegyes és omladékos vidékeken, hol annak létezésétől az ember megélhetése gyakran feltétlenül függővé van téve, annyira szükségtelennek, sőt esetleg károsnak tartom a síkságon üzött túlságos erdőtenyésztést, a hogy azt nálunk néha észlelhetjük latifundiumok egyes tulajdonosainál, akik özek és fácánok kedvéért a legjobb termőföldet beerdősítik, elvonván rendeltetésének eredeti céljától és azalatt sok ezer földéhes proletár kénytelen átkelni az Oceánon, hogy boldogabb hazát keressen.”⁶¹

A „hegyes és omladékos vidékeken” végzett *kopárfásítások* az alföldi (mezőségi) faültetéseknel is sokkal nagyobb hullámokat vetettek. Az 1879. évi erdőtörvény kopárfásítási rendelkezéseit ugyanis a legjobb jóakarattal mellet

sem lehetett végrehajtani. Különösen olyan – elsősorban dél-erdélyi – vidékeken nem, ahol a legeltetés csaknem teljes egészében a befásításra kijelölt hegy- és domboldalakra volt utalva. Az állami gazdasági, sőt közigazgatási segítség legfeljebb az indulatok elszabadítására/-szabadulására voltak elegendők, miközben a tényleges eredmények elmaradtak. Ha az okokat vizsgáljuk, kétségtelenül utalnunk kell a történelmi előzményekre, elsősorban a volt határőrök ilyen irányú szabadságára. A dualizmus korában viszont az átfogó modernizáció hiányára, amely a belterjesebb állattenyésztés lehetőségét teremtette volna meg, de amely modernizáció tulajdonképpen az egész XX. században nem, illetve alig ment végbe.

A kopárfásítás nagy témájában nem feledkezhetünk meg a **Szabédon** (Maros-Torda m.) létesített *kísérleti telepről*,⁶² továbbá az *idegenhonos fajokkal* való próbálkozásokról. Szintén itt említendő meg, hogy a kopárfásítási törekvések helyenként olyan magashegységi övezetekbe is felhatoltak, amelyeket ma már az erdészettudomány helytelenít. Gondolunk itt például a Székelyföldön 1500 m-es magasságban végzett faültetésekre. Ebben az esetben (is) az elkopárosodást kellett volna – elsősorban a legeltetés korlátozásával, illetve tűzgyújtási tilalmazásokkal – megakadályozni.

3.7. Erdővédelem

A klasszikus erdővédelem témájába beletartozik az emberi károkozás meggátlásának, megtorlásának kérdése is, mi itt most mégis csak a *biotikus* és *abiotikus* károkkal foglalkozunk. Tudva azt, hogy az őserdők önmagunkban egészségesek voltak. Mihelyt azonban az őserdőket kezdték gazdasági erdőkké átalakítani, számtalan, a XIX. századi erdészettudomány által csak részben ismert problémával szembesültek. Összefoglalónkban a *széldöntések*, *-törések* elegyetlen lucfenyveseket károsító hatását emeljük ki, továbbá

az *erdei tüzeket*. Igaz, ezek az elemek az őserdőkben is működtek, de azok önszabályozó-képessége felülkerekedett rajtuk. Nem rövid idő alatt, mégis „erdei mérték”-kel mérve belátható időszakban. Ahogy haladt előre a kultúra, úgy vált mind gyakoribbá „az elemek tombolása”, és a helyreállítás egyre sürgetőbbé.

Az erdővédelem tudománya igen, de a társadalmi közeg gyakran nem győzte a károkozással, illetve a helyreállítással a lépést tartani. Holott az 1879. évi erdőtörvény itt is világosan fogalmazott: az *erdők* elemi károktól *megvédése közügy*. Az élő szervezetek által okozott károk megismerése a XIX. század második felében kimondottan nagy léptekkel haladt előre. Ugyanakkor – az említett emberi beavatkozások következtében – a káros növények, gombák és állatok tömegesebbek és pusztítóbbak lettek. Különösen ki kell emelni az intenzív természetes helyszínét, a *csemetekerteket*. Amit az erdő természetes körülmények között elvégzett, a mesterséges kertekben több munkával és még több szaktudással kellett, lehetett pótolni. Az, hogy ez a tevékenység Erdély-szerte általánossá, ismertté vált, mindenképpen a korszerű erdőtörvénynek köszönhető.

Végül itt, az erdővédelemnél kell egy témára, nevezetesen a századforduló szakembereit, sőt laikusait is foglalkoztató (egyébként napjainkban ismét felvetődő) kérdésre kitérni. Nevezetesen az erdők *éghajlat-változtató hatására*. Olvassuk csak az 1879. évi XXXI. tc. magyarázatát! „A tőkeérték megtámadása az erdőknél sokkal veszélyesebb, mint minden más gazdasági ágnál. Az esetleg okatlanul, pillanatnyi haszon kedvéért kivágott erdők felújításához igen sok esztendő szükséges. Ezen esztendők alatt az illető terület semmi jövedelmet nem hoz, csak kiadást okoz. Ezenkívül az erdők kipusztításának egyéb hátrányai is vannak, melyek az illető ország mezőgazdasági, *éghajlati*, egészségügyi stb. érdekeit érintik.”⁶³

Az erdők, erdősávok mikroklímajavító hatása kétségtelen, de az is biztos, hogy a tömeges erdőpusztítás szintén módosítja az éghajlatot. A folyók vízjárására vonatkozó hatásukat pedig az erdőtörvény meghozatalakor is emlegették.

Sőt Horthy Miklós – és ezzel a Trianon utáni időszakra utalunk – 1939-ben egyenesen ezt mondta: „Nekünk Kárpátalja visszacsatolása életkérdés volt. Kárpátalja legnagyobb része erdő. /.../ Ha ezeket az erdőket kivágják, természetesen karszt lesz ebből a vidékből /.../ Ha karszt lenne Kárpátaljából, kiszáradnának a folyók, kiszáradna a Tisza s az Alföld sivatag lenne. Ezért volt nekünk életkérdés Kárpátalja visszaszerzése.”⁶⁴ S mindez érvényes volt a Tisza bal parti mellékfolyóira is, amelyeket viszont (Észak-)Erdély erdei óvtak.

3.8. Mellékhasználat

Téglási ERCSEY József az 1820-as években „erdősz-tudományi mesterszók”-ról állított össze (egyébként kéziratban maradt) jegyzéket. Ebben szerepel: „Kostfa, Futterlaubstreubaum. Ólyan Széles- és Szálkalevelű fák, mellyeknek gyengébb ágait, leveleit, rügyeit sat. a Szarvas Marhák, Ketskék és Júhok számára téli vagy nyári eledelül használják.”⁶⁵ Csaknem 100 év múlva BIRÓ Zoltán arról ír, hogy Máramarosban még vannak olyan helyek, ahol tél végén rügyekkel és falombokkal kell táplálni „az éhségtől elgémberedett állatokat.”⁶⁶ Az igaz baj nem is ezzel a *lombtakarmány-nyeréssel*, hanem a legeltetéssel volt.

Az *erdei legeltetés* nemcsak a korábbi erdélyi gyakorlat továbbélését jelentette, hanem tényleges gazdasági szükségből táplálkozott: az „erdők hazájában” valóban kevés, az állatállományhoz mérten csekély legelőterület állt rendelkezésre. Következésképpen a törvényen alapuló, modern erdőgazdálkodás ezt nem tudta, de nem is akarta kiküszöbölni. Az ellentétnek az vezetett, hogy az erdő felújításának, azaz hosszú távú fenntartásának érdekei helyenkénti és időnkénti legeltetési tilalmakat kívántak. Ezt a különböző gazdasági kongresszusok, sőt „népgyűlések” kifogásolták, a mindennapokban pedig a tilalomsértések jellemezték. Az erdészeti érdekeket különösen a kopárfásítás alá vont területeken előforduló legeltetések érintették érzékenyen.

Az erdészeti tudomány megalkotta a *legelőerdő* kategóriát, ahol mind a legelők, mind az erdők megfelelő, terv szerinti használatát próbálták megvalósítani. Ebben (is) csak részsikereket értek, érthettek el.

A szintén mezőgazdasági mellékhasználatnak számító *köztesműveléssel* viszonylag kevés baj volt, míg a *makkoltatás* évről évre megújuló, lényegében a makkterméshez igazodó, az üzemtervekben is szereplő lehetőséget jelentett. Láttuk, ezen mellékhasználat évszázadokig akár főhasználatként működhetett. (Az Aranybulla 22. cikkelye is szól róla, amikor a királyi birtok disznait csak a földesúr engedélyével lehetett az illető erdőben makkoltatni. Tehát a jelentősége már akkor is óriási volt.) A baj nem is a makktermés feletetésében jelentkezett, hanem a túrtáplegelőként használt, állandóan az erdőben tartózkodó, nem is mindig megfelelően pásztorolt kondákkal volt. Amíg azonban a sertés- és úgy általában az állattenyésztés nem vált belterjesebbé, az erdészek képtelenek voltak ennek a mellékhasználati formának gátat vetni.

A *vadászat*, vadgazdálkodás a dualizmus korában sem az erdélyi erdőkben, sem a más művelésű területeken nem volt olyan meghatározó, mint amilyen majd a XX. század további évtizedeiben. Igaz, egy 1901-ben készített kimutatás szerint a bérbé adandó vadászterületekre országosan is csak 57%-ban találtak bérlőt, azaz a vadászati lehetőségeket nem használták ki.⁶⁷ Mégis voltak kimondottan híres apróvadás (**Kisjenő** környéke) és nagyvadás (a máramarosi részek) területek, ahol az újszerű, a sportos, kimagasló eredményekre törekvő szellem kezdett megjeleni. A belterjes vadgazdálkodást jelentő „fővad” , a szarvas elterjesztését a kincstári erdőgazdálkodási egységek is szorgalmazták. Ugyanakkor mind itt, mind máshol fel-felbukkant a *vadkár* kérdése, amelynek „lesöprésére” a Maros-Torda Vármegye Gazdasági Egylete 1908-ban kelt jelentését idézhetjük. Az egylet által is támogatott, az Ősmarosszék Havasgazdasága tulajdonában lévő legelők javítását „tönkre teszik év-év után a vadsertések s ezt újra vetéssel nem lehet [pótolni], mert a vadkár évről-évre ismétlődik. Hivatalos vadászatot tartani nem lehet, mert nagy

urak a vadászok, s ezek passziója elsőbb, mint a nép megélhetése.”⁶⁸

A *halászat*, horgászat, rákfogas, illetve ezzel összefüggésben a tenyésztés, gazdálkodás az országos akciók függvényében elsősorban a kincstári területeken volt jelentősebb. A legnagyobb nehézséget a besztercei erdőigazgatóság 1909-ben így foglalta össze: „A haltenyésztés érdekében az igazgatóság az idén sem tehetett többet, mint hogy a pisztránggal benépesített patakokban az orvhalászatot szigorúan ellenőrizte, amit azonban megakadályozni a nagy kiterjedésű erdőkben a védszemélyzetnek igazi hivatásától való elvonás nélkül nem lehet.” A másik, nem kisebb nehézséget pedig a Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara 1911. évi jelentése így tartalmazza: „...a Szamos folyó felső folyásán és az Aranyos folyón gyakorolt faúsztatás miatt a nemes halállomány nem képes elszaporodni. Az abrudfalvi erdőgondnokság kerületében fekvő Aranyos folyó mellékágait képező patakok pedig a bányaművek[ből] és zúzókból kifolyó anyag által fertőzve vannak és így a hal tenyésztésére teljesen alkalmatlanok.”⁶⁹

Az egyéb *gyűjtögetés*,⁷⁰ netalán *cserkéregtermelés* jelentőségéből éppen a dualizmus időszakában vesztett. Utolsó ilyen „fellángolás” az első világháború idején beállt hiánygazdaság idején volt, amikor az erdészek (és az erdők!) ismét elszenvetői voltak a „társadalmi kívánságoknak”

3.9. Környezet- és természetvédelem

A Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara írta a millennium évében: „A **Vadászerdő** község határában elterülő ún. vadászerdő 1880-ban 4484 kat. holdat foglalt el, ma 1230 kat. holdon terül el. Minthogy az ott működő erdőőri szakiskola fennállása az erdő létezéséhez van kötve és ez utóbbinak pusztítása éghajlati és egészségügyi tekintetből is hátrányos, de végül, mert ezen erdő Temesvárnak egyetlen

kirándulási helyét és jelentékeny díszét képezi, a további pusztítás megakadályozása kívánatosnak látszik. Hasonló szempontok hozhatók fel a **mosniczai**, egykor 3260, ma már csak 410 kat. hold erdő fenntartása mellett is.”⁷¹

A mai értelemben vett *közjóléti célú* erdőmegtartás, -gazdálkodás nyomait elsősorban a szászok, németek által lakott vidékeken találtuk meg. A kiránduló- és „mulatóhelyek” kultusza a századfordulón egyre elterjedtebbé vált. Az ember ilyen irányú, -igényű természet felé fordulása az erdészektől bizonyos fokú önmegtartóztatást igényelt. Ez nemcsak az említett erdőkitermelések mérséklésében (amiről egyébként sem csak az erdészek dönthettek) jelentkezett, hanem bizonyos erdészeti műveletek vezetésében, netalán áttervezésében is. Például a véderdőkről való rendelkezések nem engedték az emberek (laikusok) szemét bántó tarvágásokat, illetve irtásos döntéseket. Természetesen minden kívánságot nem lehetett figyelembe venni, de Erdélyben is nyilvánvalóvá vált: a lakosok figyelemmel kísérik, akár bírálják is az erdővel, az erdőben folyó tevékenységet.

A *természetvédelem* eszméje az erdélyi erdőkben szintén megjelent, a századforduló természetvédelmi felhívásai, összeírásai visszhangra találtak. S ez nemcsak az állami, hanem a többi erdőre is érvényes volt. Az más kérdés, hogy a tényleges védelemnek nem voltak csak erdészeti üzemtervi lehetőségei. Következésképpen az eredmények szerények.

A természeti értékekkel összefüggésben kell megemlékeznünk az erdők – előbb már érintett – *üdülési-szociális* feladatairól. A fürdő- és üdülőhelyek körüli véderdő-kijelölésekre több példát tudunk idézni, míg a természetjárás először a szász vidékeken, majd máshol, így a Székelyföldön is, egyre jelentősebbé vált. A századfordulón született különféle leírások, ismertetők igyekeztek ennek az országrésznek az értékeit kiemelni, ami több-kevesebb visszhangra talált.⁷² Itt nem szabad elfeledkeznünk – ami ma már szintén természetvédelmi feladat is – az erdélyi tájak *néprajzi „felfedezéséről.”* Ezt mind a helyi egyesületek, mind a „magyaros”, szecessziós művészeti irányzat elősegítették. Az erdő, a fa és a feldolgozásra kerülő, feldolgozott fa Kárpát-

medencei viszonylatban kétségtelenül az erdélyi lakosság anyagi és szellemi kultúrájában élt a legerősebben és a legtovább. Az erdőgazdálkodás, fakitermelés és -feldolgozás „prózájának” azonban alig volt lehetősége eme „költészetre” figyelemmel lenni.

A mai értelemben vett *környezetvédelmi* meglátásokra, törekvésekre több példát is tudunk bemutatni. Anélkül, hogy mai kategóriákat visszavetítenénk, tudnunk kell: a környezeti károk felismerése, továbbá megakadályozása nem XX. századi találmány. Bizonyágként hozhatjuk az 1835-ben kiadott „erdei és vadászati kalendárium”-ot, amelyben leszögezik: „Mivel a füst a fatenyésztésnek igen árt, tehát favirítás [tudniillik május] ideje alatt a szénégetéssel fel kell hagyni.”⁷³ Természetesen ahogyan egyre több és több munka folyt az erdőkben, a hegyeken, a vizek mellett, a mai fogalmaink szerinti környezeti kár mind nagyobb lett. A víz- és légszennyezés elleni fellépés törvényi szabályozása kívül esett az erdészeti körén. Amikor azonban az 1879:XXXI.tc.-ben, az erdőtörvény 107.§-ában intézkedtek arról, hogy aki „az erdőbe követ vagy más, a talajra nézve kártékony anyagot hord”, büntetendő, a hulladékok erdei lerakását is igyekeztek megakadályozni.

3.10. Erdészeti szervezet és -személyzet

A XVIII. századi erdészeti fejlesztési törekvések a következő század elejére jutottak el addig, hogy a vármegyei adminisztrációban (és ennek megfelelően a városokban és a kiváltságos területeken) az erdészeti-, erdőügyek felelős személyt kaptak. Közöttük, itt-ott már megjelent a képzett mérnök, illetve erdész,⁷⁴ de a témát sokkal inkább az erdőbirtokosok, a laikusok vitték. A jobbágyfelszabadítás időszakában az erdészeti szakértők szerepe felértékelődött ugyan, de Erdély-(és ország)szerte hiányzott a megfelelő szakember. A helyzetben a kiegyezés, még inkább az 1879. évi erdőtörvény változtatott. A törvény azonban – a magyar jogrendnek, a vármegyék széleskörű autonómiájának megfelelően – továbbra is szerepet adott a választott, az erdészeti

ügyekben gyakran laikusnak számító vármegyei tiszt(ség)-viselőknék. Hadd jegyezzük azonban meg, hogy a közvetlenül minisztériumi alárendeltségbe tartozó *erdőfelügyelők*, akiknek a kezén tulajdonképpen minden erdészeti irat átment, az erdész szakma legképzettebb, legnagyobb gyakorlattal rendelkező személyiségei voltak. Így a törvények, rendeletek meghozatalában, főleg pedig végrehajtásában jelentős, nélkülözhetetlen szerepük volt.

Az erdőtörvényben leírt szakképzett erdőtiszt tartására, továbbá az üzemtervek elkészítésére vonatkozó kötelezettség a legtöbb 17.§. alá tartozó birtokos esetében nehézséget okozott. A vármegyei összefogás, a *járási erdőtisztek* alkalmazása általában nem vált be. Ők ugyanis legtöbbször képtelenek voltak üzemtervezéssel is foglalkozni, ami pedig a szakszerű kezelésnek, így az ő tevékenységüknek is az alapját jelentette. Következésképpen több megye az *állami erdőkezelés* mellett döntött, s 1884-től kezdődően szerződéssel biztosították az említett szakképzett erdőtiszteket és az üzemtervezést. A 20 évre kötött megállapodások alapján végzett szakszerű erdészeti munka természetesen csak fokozatosan, nem is mindig megtorpanások nélkül hozott eredményeket. Mindenesetre egyértelművé vált: csak fokozottabb állami szerepvállalással lehet a kötött forgalmú erdőbirtokok problémáját megoldani.

Ez a felismerés vezetett el az 1898. évi törvényhez, amelyben az *állami erdőkezelés kötelezővé tételéről* döntöttek. Ez nem jelentette – miként egy-két helyen vélekedtek – az erdők „államosítását”, mivel magával a pénz- és vagyongazdálkodással az államerdészet nem foglalkozott. Sokkal fontosabbá vált azonban az erdőbirtok-közösségek szervezetének kiépítése, amelyben a gazdasági autonómiájával lehetett élni. Az szinte természetes, hogy ezen szerveződésben is az államerdészek segítettek, vállaltak szerepet. Ugyanakkor az állam ilyen irányú „önzetlensége” – amely megmutatkozott például az erdészeti szervezet fenntartásáért az erdőtulajdonosok által fizetett csekély hozzájárulásban is – nem volt öncélú. A hegyvidékeken űzött szakszerű erdőgazdálkodás ugyanis csökkentette az alföldi részek árvízveszélyét, ami

igazán közérdek volt. S akkor még nem beszéltünk a faellátás vagy a népességmegtartás, netalán az adófizetés kérdéseiről.

Vizsgálódásaink során láthattuk, hogy hiába volt hatékony, az erdészetet korszerű formában megvalósító szervezet, a „m. kir. állami erdőhivatal”, az erdőgondnokságok után következő megyei *erdőőrök* és az erdőtulajdonosok által alkalmazott *erdőszolgák* nem, illetve alig győzték a feladatokat. Ahogyan az 1879. évi erdőtörvényből következő üzemtervezési kötelezettség, úgy az állami erdőkezelés is meghaladta a rendelkezésre álló erőket. Itt természetesen lehetne a korabeli erdészetpolitika irányítóit, hangadóit hibáztatni, de ugyanakkor nem az erdészek „győzték túl” magukat. Egyszerűen a korabeli viszonyok sem a korszerű erdőgazdálkodásra, sem a „korszerű” irányításra nem, illetve alig érték meg. Az előbbit azzal támaszthatjuk alá, hogy a mezőgazdaság, benne a legelőgazdálkodás rendelkezése nagyon lassan haladt, ami szükségszerűen fékezte az erdők „rendbe tételét” is. Az utóbbira pedig az 1898. évi törvényben a birtokközösségeknek adott autonómia nehéz, vagy alig érvényesíthetőségét említjük meg. (S az sem lehet vigasz, hogy az 1913. évi a legeltetési társulatok szervezésével foglalkozó törvény is hasonló problémákkal találta szembe magát.) Végső soron az erdészek eme kezdeményezése mégsem kudarcok sorozata. Nem, mert a fokozottabb állami szerepvállalás gazdasági, sőt politikai célokat tudott megvalósítani.

Társadalmi értelemben az erdészek szövetségesei lehetnek volna a *mezőgazdászok*. Azonban részben a mezőgazdaságban is végbement a birtok- és tulajdonviszonyokkal kapcsolatos változás, részben pedig ellentétek merültek fel. Ebből elég csak a feltétlen és nem feltétlen erdőtalaj fogalmát, főleg meg az erdei legeltetés kérdését kiemelnünk. Az erdészet mindkettőben „deffenzívában” volt. A folytonos meghátrálás ugyanakkor az erdészetben belül és kívül egy radikális csoport fellépését, próbálkozását hozta magával. Ők voltak a „Kárpátok lakói”, akik 1918-ban többek között a tarvágások betiltását, a mezőgazdasági mellékhasználatok kiküszöbölését, a rendkívüli fahasználatok tilalmát, a

fakereskedők „kívánságai” korlátozását és a felújításokkal „lépést tartó” használati engedélyek kiadását követelték.⁷⁵ Könnyen látható, hogy mindez egy új, a veszett háborút követő gyökeresen átalakított erdészetpolitikát körvonalazott. A KAÁN Károly által megfogalmazott, mai nap is érvényes magyar erdészetpolitika tehát egy történelmi tanulság alapján bontakozott ki. Ennek nem mond ellent, hogy annak nem minden elemét tudták, tudjuk használni. Legkirívóbbat, nevezetesen a társadalommal való megismertetést, a megfelelő erdészeti propagandát érdemes itt is megemlíteni.

Ha a kérdést nem a szervezet, hanem a benne szereplő személyek oldaláról vizsgáljuk, akkor még árnyaltabb képhez jutunk.

A felsőfokú végzettséggel (vagy -vizsgál) rendelkező *erdőtisztek* erkölcsi megbecsültsége a többi értelmiségivel egyenlő volt. Ezt bizonyítja, hogy az alkotmányos rend helyreállítása után volt – vagyonuktól függetlenül – szavazati joguk.⁷⁶ Egyenruhájuk, fegyverviselésük alapján a hagyományos értelemben véve is „tisztek”-nek számítottak, sőt mint pénzkezelők, kaució letevésére is kötelezhetőek voltak. Azaz „párbajképeseknek” tekintették őket még akkor is, ha történetesen az „önkéntes” (tiszti) évet a katonaságnál nem szolgálták le. Mindezt csak erősítette, hogy 1917-ben, tehát a háború harmadik évében a legénységi állományú erdőmérnökök kérhették „hadnagy-mérnök”-ké történő kinevezésüket.⁷⁷

Mindezekről eltérően azonban az anyagi megbecsültségük messze elmaradt a hozzájuk hasonló felsőfokú végzettséggel rendelkezőktől. Igaz, az ifjúkat erre a pályára „a vadászat és a természet iránti rajongás” vitte, de a komoly műszaki tárgyak, a megfeszített tanulást igénylő selmeci tananyag elsajátítása után nagyobb anyagi elismerést vártak volna.⁷⁸ Főleg pedig úgy, hogy teendőiket akár a kincstárnál, akár az állami kezelésnél, akár egyéb (magán-)uradalmakban kimondottan hajszás munkával tudták ellátni.⁷⁹ Ez nemcsak abból következett, hogy kevés erdészeti szakember próbálta megoldani az erdészet előtt álló hatalmas feladatokat, hanem abból is, hogy az ország legtöbb vidékén úgy általában csekély számú műszaki-biológiai ismerettel rendelkező szakember

dolgozott. Így minden, beleértve például az erdőtulajdonosok szervezeteinek létrehozását, a szűkebb szakmán túlmutató feladattal is az erdészt keresték és találták meg.

A felsőfokú végzettséggel rendelkező erdészek helyzetének javítását, részben a beosztási viszonyok változtatásával, részben a képzés átalakításában (Selmecen 1907-től már főiskola működött), részben a pénzesebb fakereskedelm-faipar felé való tájékozódással próbálták megoldani. Sem a „státuszrendezés”, sem az oktatás színvonalának emelése, sem pedig a „fakereskedő-erdész” eszméjének felvetése nem hozott, nem hozhatott áttörő sikert. Ennek az okait vizsgáltuk, de egyedül a gyenge érdekérvényesítő-képességet érhattük tetten, a többi területen általában el kell fogadnunk a kortársak véleményét: az erdészek „belterjes világa” nem tud/akar kilépni a szélesebb nyilvánosság elé. Így társadalmi szolidaritásra, netalán a döntéshozókat is megmozgató fellépésre nem számíthatnak.

Az erdészt – s talán itt kell keresnünk a fenti kérdés legfőbb magyarázatát – arra képezzük ki, hogy biztosítsa a harmóniát az erdőből származó javak hasznosítása és az erdő életközösségének megtartása (felújítása) között. Így az erdésznek – miként azt napjainkban megfogalmazták – „gyakran meg kell védenie az erdőt /.../ magától a tulajdonostól, a társadalomtól, a fatolvajoktól, vadorzóktól, az állhumánusoktól és a laikus önkéntesektől.”⁸⁰ Következésképpen óriási támadási felületet nyit maga ellen, miközben igazi szövetségese kevés van. S ha ehhez még hozzáteszük a dualizmus kori elvárásokat, nevezetesen a szociális és nemzetiségi feszültségek megfelelő kezelésének fel-felmerülő kérését/kényszerét, akkor láthatjuk: a magyar erdészet születése, megerősödése igen-igen ellentmondásos körülmények között ment végbe. Igazi kibontakozását pedig megakadályozta az első világháború, majd pedig – Erdélyt illetően különösen – a trianoni békeszerződéssel bekövetkező impériumváltozás.

Az *erdőszolgákat* és *erdőőröket* (a kincstári erdők kivételével) még állami erdőkezelés mellett is az erdőbirtokosok alkalmazták. Az erdőszolgák rendszerint a falu

elesettjei közül kerültek ki, akik komolyabb feladat elvégzésére – értelmi és erkölcsi színvonaluk miatt – alkalmatlanok voltak. „Csöszök” voltak, olyanok, akik hivatalukat csekély díjazás fejében, de többnyire az illetményfáért és az erdei legeltetés lehetőségéért vállalták el.

Az *erdőőröktől* fokozatosan megkövetelték a szakvizsgát, s ők hatósági esküt is tettek. Szerepük így mind a szakmai feladatok ellátásában, mind az erdei kártételek megakadályozásában alapvető volt. Számukat azonban az erdők gyenge jövedelmezősége miatt nem lehetett növelni, hiszen az erdőbirtokosok nem tudták a bérüket kifizetni. Az erdei káresetek felderítése, bejelentése miatt legtöbbször ők kerültek a helyi lakossággal szembe. Különösen nehezen lehetett erdőört kapni a volt szerb-bánsági határőrvidéki területekre vagy az Erdélyi-érchegységbe. Mindkét helyen rendszeresek voltak az erdőőrök elleni támadások.

Az *erdei kihágások* kezelésének 1879-ben megalkotott rendszere különösen a századforduló közvetlen éveiben volt egyre alkalmatlanabb. A többé-kevésbé kiépült erdészeti szervezet nem „bűnüldöző” testület volt, mint ahogyan a vármegyei erdészeti albizottság is alkalmatlan volt a különféle „megtorlási” feladatok ellátására. Következésképpen a fatolvajokra, tilosban legeltetőkre stb. működésük egyáltalán nem volt visszatartó erejű. S ha ehhez még hozzávesszük a büntetések csekély voltát is, kiderül: a szabadelvű állam szabadelvű törvényei az erdőtulajdon védelmét – hasonlóan a vadorzáshoz – még az általános vagyonbiztonságnál is rosszabbul tudták biztosítani. Így az erdők őrzésével megbízott személyzet munkája sem lehetett hatékony.

A másik oldalt, a tilosban járók oldalát vizsgálva pedig már az 1880-as évek elején látták: az erdei kihágások a mezőgazdaság fejletlensége, továbbá az ipar hiánya miatt nagy.⁸¹ Tehát az elkövetők általában nem megátalkodott, „gonosztevők”, hanem tényleg megélhetésük miatt „tévednek” a tilosba. Az természetesen más kérdés, hogy az ipar megteremtésével, netalán a mezőgazdaság lehetőségeinek kiterjesztésével egy-egy vidéken nem egyenes arányban csökkent az erdei kihágások száma.

3.11. Munkásviszonyok

A modern munkatudomány az energiafelhasználás, továbbá egyéb mutatók alapján az erdei munkát, különösen a fakitermelést, az egyik legnehezebb, közvetlenül a bányászat után következőnek írja le. Ráadásul az erdő mindig is nagyon „huzatos” munkahelynek számított. Így az ott munkát, megélhetést találók megbecsülése egyfajta mércéje volt a társadalom fejlettségének. Még a feudalizmus korában, a XVIII-XIX. század fordulóján több, az erdőkből nagyobb jövedelmet remélő uradalom (így a kincstár is) *külföldi munkásokat telepített be*. Ők hoztak nemcsak új eszközöket, hanem egyfajta munkakultúrát is hazánkba, amellyel az említett társadalmi megbecsültség emelkedett. Azaz nyilvánvalóvá vált: az erdei munkának, különösen a fakitermelésnek és a hozzá kapcsolódó szállításnak, feldolgozásnak olyan mesterfogásai vannak, amelyek révén az erdőből származó hasznot meg lehet sokszorozni. Az említett „vendégmunkások” új hazájukban külön szerződésekkel, statútumokkal éltek, amelyek a XIX. század végére őket egyfajta „munkásarisztokraták”-ká tették. Az általuk meghonosított eljárásokat, munkakultúrát a helyi lakosság átvette, megtanulta, de utóbbiak az erdőt sokkal inkább csak alkalmi munkahelynek tekintették. Munkás helyzetüket azonban rendezni kellett. Ugyanakkor a kincstár a fakereskedőkkel kötött fakitermelési szerződésekben igyekezett a munkások állapotát a lehetőségek szerint javítani. Például az esetlegesen elmaradt fizetésért garanciát vállalt, amit aztán később a fakereskedőn behajtott.

1900 őszén-telén alkotta meg a magyar országgyűlés a XXVIII. törvénycikket „*az erdő-munkásokról*.” A DARÁNYI Ignác földművelésügyi miniszter időszakához köthető, az agrárszocialista mozgalmak letörését is szolgáló rendelkezések sorába illő törvény a hazai erdőkben dolgozók legtöbb rétegét érintette. Szabályozta (az idő- vagy teljesítménybérben) az erdei munkákban (a csemetetermesztéstől a fakitermelésig, szállításig) dolgozók és alkalmazóik (többnyire fakitermelési vállalkozók) közötti jogviszonyt. Legfontosabb rendelkezése,

hogy a munkást csak szerződés alapján lehet alkalmazni. A munkaszerződést írásban (munkásigazolvánnyal rendelkező munkások esetén) és szóban (napszámosoknál) kellett megkötni, sőt ezt hatósági tanú is ellenőrizte. A szerződésben nemcsak a járandóságokat, hanem a munkaidőt (ami általában – pihenő beiktatásával – napkeltétől napnyugtáig tartott) és az esetleges egyéb előírásokat, megállapodásokat is rögzíteni kellett. Általános volt például, hogy a hatóság kikötötte: a vállalkozók csak „magyar honos” munkavállalókat alkalmazhatnak. Ezzel a fejletlenebb vidékekről (főleg Galíciából) bejövőket igyekeztek kizárni, akik esetleg olcsóbban végezték volna el ugyanazt a munkát.

A munkásnak kedvezett, hogy a bért csak pénzben és nem különféle – többnyire a vállalkozó kantinjában beváltható – „bon”-ban, „jancsibankó”-ban stb. kellett kiadni. Szintén fontos szempont volt, hogy betegség, baleset esetén a munkás ellátásáról – legalábbis 8 napig – a munkaadó volt köteles gondoskodni.

A törvény ugyanakkor a munkaadó érdekét védte azzal a rendelkezéssel, amely szerint a napszámost abban az esetben, ha az önhatalmúlag abbahagyta a feladata ellátását, netalán önkényesen eltávozott, akár karhatalommal is vissza lehetett kényszeríteni. Szintén a vállalkozó érdeke érvényesült az írásbeli szerződésekben rögzíthető egyéb feltételekben. Például általános volt, különösen télen, az éjjel, fáklyafény mellett végzett szállítási munka, vagy – szintén szállításban – a különösen veszélyes munkahelyeken való folyamatos, pihenőidő nélküli tartózkodás. A törvénynek ennek ellenére nagy jelentősége van, hiszen először – mintegy fél évszázadig érvényesen – ismerte el: az erdőben végzett munka olyan értékteremtő tevékenység, amelyet az állam is figyelemmel kísér.

A fenti, korábban részleteiben ki nem fejtett törvény azonban elégtelennek bizonyult mind Erdélyben, mind az országban az erdőgazdálkodás minden műveletéhez a munkaerő biztosítására. Megoldatlan volt például az erdőművelési feladatok elvégzése. A kincstár az erdőítési időnyben (például tavasszal) nem nagyon kapott munkást,

mert mindenki a saját mezőgazdasági üzemét igyekezett rendbe tenni. Ugyanígy a közbirtokossági közösségek által kirendelt, a községi erdők felújítását végző emberek munkáját is nehezen lehetett tervezni, főleg pedig számon kérni. Az állam által adott ingyencsemete, az erdősítést irányító szakember igyekezete gyakran kevésnek bizonyult, így rossz erdőfelújítások, kopárfásítások keletkeztek – éppen a nem megfelelő munkaerő miatt.

Korábbi köteteinkben érintőlegesen foglalkoztunk az *ipari*, a fát, erdőt érintő ipari *munkával*. Itt mindjárt Szentiváni Mihályt említjük meg. Erdélyi „gyaloglata” alatt, már az 1830-as években rámutatott: a **görgényüvegsúri** (Maros-Torda m.) „telepi” munkások „italban és bujaságban áradozók s szegény karakterűek.”⁸² Az ipartelepek munkásai számtalan ok miatt az egész vizsgált időszakban tényleg „proletarizált állapot”-ban voltak, maradtak.

A *gyári munkások* faipari vonatkozásait egy statisztikai adattal kell kiegészítenünk. Az 1913. évi kimutatások szerint az általunk most vizsgált terület lakosságának 19,5%-a volt (valamilyen módon) a gyárhoz kötve. Ezen munkáslétszám 41%-a bányászat-kohászatban talált kereseti lehetőséget, de rögtön utána a faipar következett 40%-kal.⁸³ Ilyen módon az „erdős Erdély” valóban a faiparra alapozva is iparosodhatott, modernizálódott. Ezen folyamat ellentmondásos voltát számtalan részletkérdés tanulmányozásában kimutathattuk, amelyekből egy tanulságot itt is megemlítünk: sem a munkásképzés, sem az általános munkakörülmények nem vezettek igazi életszínvonal-javuláshoz. S ebben nemcsak az ország városiasodottabb vidékeihez viszonyítottan alacsonyabb munkabérek, hanem a faipari üzemekben folyó munka viszonylagos gyenge „gyár-szerűsége” is hozzájárult. Azaz a bányákban vagy fémipari üzemekben meghonosodó, a munkásokat mintegy szalagszerű termelésre kényszerítő eljárások a fás üzemekben csak lassan és ellentmondásosan nyertek tért. Magyarul: csak egyes műveleteket tudtak gépesíteni, a termelés folyamatát nem. Ettől függetlenül természetesen lehetett volna nagyobb keresetet biztosítani, de a tőkések a gyenge, jobbra csak a

Dél-Erdélyre és a Bánságra korlátozó munkásmegmozdulásokon hamar úrrá lettek.

Utalnunk kell még a következőkre. A helyi munkások „kétlakiságára”, azaz a mezőgazdasági termeléshez való kötődésükhöz. Ez a gyári feladatok mellett is bizonyos biztonságot, háttérrel adott nekik, netalán – balesetek, munkáselbocsátások stb. esetén – visszavonulási lehetőséget. A másik oldalon viszont ott voltak a vállalkozó által sokszor messziről, esetleg külföldről hozott alkalmazottak. Az ő „gyökértelenségük” gyakran kiszolgáltatottá tette őket, s így nemegyszer akár a helyi munkaerővel is ellentétbe kerültek.

A *női- és gyermekmunka* általánosnak mondható. Az ő tényleges fizikai igénybe vételükről azonban sem a kortársak, sem a későbbi értékelések egzakt módon nem tájékoztatnak. Így mi is csak a jelenségre hívjuk fel a figyelmet.